

Карпенко Н. А.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ЖІНКА В «ЖИВОМУ» МОВЛЕННІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Анотація. У статті схарактеризовано семантичні компоненти, що вербалізують концепт «жінка» та забезпечують наявність у ньому ціннісної складової у межах «живого» мовлення П. Загребельного. Акцентуємо увагу на національному компоненті концепту, що містить винятково позитивні конотації, що зумовлено особистим ставленням письменника до жінок-українок.

Ключові слова: концепт, національний компонент, ціннісна складова, конотація, «живе» мовлення.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика має на меті багатоаспектне та вичерпне вивчення мовних одиниць з урахуванням принципів суміжних наук. Так, у коло найбільш досліджуваних об'єктів мовознавства було залучено поняття *концепт*, що дало змогу дослідити у ракурсі міждисциплінарного підходу до аналізу мовних явищ.

Матеріальне вираження низки концептів у мові було і є досі одним із найбільш досліджуваних об'єктів як на теренах сучасного, так і зарубіжного мовознавства. Лінгвістичні студії, присвячені дослідженню концептів, ґрунтуються на загальних засадах концепцій Л. Вайсбергера, Л. Виготського, В. Виноградова, В. Гумбольдта, Е. Гуссерля, О. Потебні, Е. Сепіра, Ф. де Соссюра, Б. Уорфа, Л. Щерби та ін.

Серед праць науковців, зусилля яких сфокусовано на вербальній репрезентації концептів, розвідки й таких сучасних лінгвістів, як А. Вежицька, Т. Вільчинська, С. Воркачов, В. Іващенко, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Космеда, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Кубрякова, П. Мацьків, В. Нерознак, З. Попова, Г. Слишкін, Й. Стернін, Т. Сукаленко, Р. Фрумкіна та ін.

Метою статті є виокремлення та характеристика мовних одиниць, що становлять структуру концепту *жінка* в «живому» мовленні П. Загребельного та відображають його бачення жінок-українок.

Актуальність дослідження полягає в необхідності дослідження «живого» мовлення видатного письменника з огляду на його бачення жінки у межах актуальних сьогодні лінгвоконцептології та етнолінгвістики, що дозволяє робити висновки стосовно динаміки відображення жінки в українській свідомості, що втілено лексемами із семантикою оцінки.

У цій розвідці увагу сфокусовано на повсякденному мовленні майстра слова, на його «живому» мовленні, що його розуміємо як фрагменти дискурсу письменника, що безпосередньо відображають його ставлення до життя, духовні орієнтири та світоглядні позиції; натомість у художньому мовленні власна індивідуальність митця відображена через мовлення персонажів.

Під час аналізу мовлення письменника використовуємо ретроспекцію. Методологія ретроспективного вивчення особливостей комунікативної спроможності мовної особистості вперше запропонована та описана Т. Космедою, використана під час дослідження мовлення І. Франка [9]. Аналізуючи фрагменти

«живого» мовлення, послуговуємося методикою дослідження фактичного матеріалу, документальних даних та аналізуємо публіцистичні статті митця, автокоментар та інтерв'ю з ним.

У «живому» мовленні письменника простежуємо вербалізацію субконцепту *українка*, що ним утілена ідіоетнічно маркована складова концепту *жінка*. Із захопленням висловлюється письменник про жінку взагалі та про жінку-українку зокрема, напр.: *«Я писав про київську князю Євпраксію, про рогатинську попівну Роксолану. А ще хтось повинен неодмінно написати про Лесю Українку (досі написане – надто дрібне, поверхове), може, й про нашу сучасницю – Ліну Костенко. Всіх цих жінок-українок єднає дивовижна, сказати б, унікальна властивість, яку я б назвав: безперервність душі. Були в інших народів жінки героїчні, славетні, навіть великі (щоправда, великі здебільшого королеви та імператриці), але там – лиш епізод, спалах, миттєвість подвигу, як у Юдіфі або у Жанні д'Арк, але ж не українська безперервність душі крізь роки, крізь життя, крізь віки [4, с. 51].* Письменник уживає лексеми, що відображають етноспецифічно марковані складові концепту *жінка*. Ремінісцентні оніми *Євпраксія*, *Роксолана*, *Леся Українка*, *Ліна Костенко*, *Юдіф*, *Жанна Д'Арк* експлікують жіночі риси характеру, що ними ці видатні жінки виокремилися та ввійшли в історію. Імена жінок-українок протиставлені іменам жінок західних країн. У такий спосіб митець відтворює своє бачення українки, акцентуючи на характерних ознаках українського жіночого менталітету. П. Загребельний наголошує, що славетні українки відрізняються від інших видатних постатей жінок силою характеру, що виявляється протягом усього їхнього життя, а не розкривається в певний період або ж у конкретній ситуації – жінці-українці властива постійність вияву сили характеру та витривалість, як домінантні ознаки менталітету, що виявляємо із відповідного контексту – внаслідок дистрибуції лексем *безперервність* та *душа (безперервність душі)* простежуємо з'яву смислів «стійкість», «сила», «витривалість», «незламність». Очевидно, що українська жінка в рецепції П. Загребельного була істотою, на долю якої випадала низка випробувань, що їх вона змушена була зносити, та які не могли знищити її внутрішню силу.

Розкриваючи образ визначної українки Євпраксії, П. Загребельний також відтворює портрет сильної, незламної жінки, порівн.: *Вона пробує бунтуватися – Генріх садовить її до в'язниці. Мужня жінка втікає з-під охорони, вона виступає на соборі, викриваючи Генріха перед цілим католицьким світом, <...>. Так Європа чи не вперше познайомилася з жінкою-політиком, з жінкою-борцем. І ця жінка була руська! [4, с. 452].* Прикметник *мужня*, юкстапозит *жінка-борець* та дієслово *бунтуватися* містять смисли «боротьба», «рішучість», «хоробрість», «непокора», «непримиренність», «гордість» та є репрезентантами відповідної риси українського жіночого менталітету. Окрім того, вживаючи юкстапозит *жінка-політик*, майстер

слова наголошує на тому, що саме ця відома українка вперше виявила себе як активний суспільно-політичний діяч, що суперечило встановленим у суспільстві гендерним стереотипам.

Сутність українського жіночого менталітету П. Загребельний убачав у здатності жінок зберігати почуття власної гідності, порівн.: *коли мені довелося після Перемоги майже рік бути в Західній Європі і дбати про повернення додому сотень тисяч фашистських бранців, а найбільше бранок, наших дівчат і жінок, я несподівано для себе (мені тоді було 20 років, недозрілий розум) зіткнувся з дикою жаждивістю переможців-американців і європейців до нашого жіноцтва. Розбещені приступністю західно-європейок, вони буквально несамовитіли, стикаючись із залізобетонною неприступністю загадкових слов'янок, вони брязкотили срібними доларами <...>, вони хотіли купити те, що купується в усьому світі, і не могли збагнути простої істини: **десь є жінки, які не продаються** [6, с. 169]. На думку письменника, неприступність є рисою українок, що виявляється та увиразнюється в їх порівнянні з європейськими жінками. Вияви характеру слов'янки видаються неприйнятними, незрозумілими, що репрезентовано прикметником *загадкова*. Для зображення контрастивних рис характеру жінок-українок та європейок, яких письменник змальовує як легкодоступних, він удається до вживання іменників-антонімів *приступність – неприступність*. Семантика другого посилюється внаслідок сполучення із прикметником з ідентичними смислами *залізобетонний* у переносному значенні «непохитний, що не піддається емоціям (про людину)» [2, с. 402]. Відповідно, виокремлюємо смисли «гідність», «гордість», «честь», «недоступність».*

Дівочу чистоту та цнотливість П. Загребельний розцінює, як найбільш цінну рису характеру української жінки, порівн.: *Я застав це майже язичницький звичай, який панував в українському селі. Заручені хлопець і дівчина, перш ніж повічатися, цілий рік повинні були спати «в коморі», але між ними ніколи не могло статися отого найголовнішого, і не дозволяла цього дівчина, **хранителька народного скарбу, скарбу нації** [220, с. 169]. Лексема *хранителька* реалізує одне зі своїх значень у відповідному контексті – дівчина, яка зберігає свою честь до заміжжя, є охоронницею традицій та цінностей свого народу, нації, так зберігаючи та передаючи наступним поколінням досвід та особливості світовідчуття попередніх. Смисли «цнота», «чистота», «невинність», що становлять зміст концепту *жінка* у свідомості П. Загребельного, є етноспецифічно маркованими, відображають звичаї, вірування українців, які приділяли увагу відповідним якостям молоді дівчини, яка збиралася вступати до шлюбу. Проте такі риси не є перманентними і асоціюються із дівчатами-українками лише конкретного періоду української давнини, натомість сучасна жінка у сприйнятті письменника позбавлена моральної чистоти. Зміст прикметника *неповторний*, ужитий на позначення української жінки, яку він оцінює максимально позитивно із властивими їй винятковими якостями, що не притаманні сучасній жінці, напр.: *Я щасливий, що народився і виріс на землі, де були (вимушений вживати це слово в минулому часі) такі **неповторні жінки*** [6, с. 169]. На жаль, на думку П. Загребельного, його сучасниці втратили всі риси, що окреслюють традиційний образ української жінки із властивою їм невинністю, скромністю, сором'язливістю.*

Письменник убачав у своїй дружині хранительку сімейного вогнища, оскільки лексема на позначення субконцепту *дружина* у своїй семантичній структурі має смисли «оберіган-

ня», «затишок», «вірність», порівн.: *вона – **Берегиня** нашої оселі* [1; 2]. Тут простежуємо вияв національної свідомості українців, адже Берегиня набула символічного статусу саме в мовній свідомості українців, стала елементом українського міфологічного світобачення, «уособленням українського міфу про вічну жіночність» [9, с. 134]. Вона усвідомлюється українцями, як богиня «добра, захисту людини, оселі, малих дітей від хвороб та інших злих сил. Берегиня – оберіг непорушності вірності подружжя» [3, с. 25]. Вживання слова-символу *Берегиня* в мовленні П. Загребельного мотивоване сприйняттям дружини як жінки, яка є охоронницею родинного спокою, затишку, та свідчить про сприйняття дружини як захисниці сімейних традицій, що відповідає традиційному українському національному світосприйняттю, давнім українським віруванням та традиціям, тому відповідні елементи структури концепту *жінка* визначаємо, як архетипні. Як зауважує О. Кісь, домінантами образу Берегині є «абсолютизація жіночих репродуктивних функцій» та «роль господині дому, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища» [7, с. 38]. Проте зазначена дослідниця розцінює стереотип жінки-Богородиці як негативний, і такий, що обмежує соціальну реалізацію жінки. На її думку, модель Богородиці «є продуктом андроцентричного дискурсу, в межах якого суспільні функції жінки визначаються через її «природні» характеристики, тобто тіло» [7, с. 39].

Смислова структура іменників *мати, Берегиня, Богородиця* репрезентує ядро концепту *жінка* та його архетипну складову, що її становлять смисли «породження», «життя», «плодючість», «продовження роду», «оберігання». Вони є перманентними, оскільки супроводжують існування концепту на всіх етапах його розвитку та експлікують природний дар жінки продовжувати рід. Уживання письменником лексем *Берегиня, Богородиця* для реалізації відповідних смислів свідчить про його віру в Бога, повагу до жінки, дружини, матері, наділення їх надприродними властивостями, що зумовлено можливістю народжувати. У зверненні до цих образів виявляється менталітет українців – повага до національних традицій, символів. Етноспецифічну складову концепту *жінка* становлять смисли «волелюбність», «боротьба», «сила», «непримиренність», «гордість», «чистота», «цнота», «моральність» та ін.

У художньому мовленні П. Загребельного деякі смислові репрезентанти змісту концепту *жінка* етноспецифічно марковані та омовлюють риси жіночого менталітету, які притаманні українкам та представницям інших етнокультур – турецької, німецької, черкеської [7]. Образи-концепти жінок, співвідносних із жінкою-українкою, завжди мають позитивну оцінку в сприйнятті П. Загребельного, що зумовлює вживання низки лексем із відповідними конотаціями; натомість лексеми, що становлять зміст концептів, які втілюють жіночий менталітет іншої культури, позначені негативною оцінкою. Простежуємо своєрідний вияв дихотомії *свій – чужий*.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності укладання концептуарія мови П. Загребельного, в якому концепт *жінка* буде обов'язковою складовою.

Література:

1. Бондаренко С. Писатель работает для своего народа / С. Бондаренко // Рабочая газета. – 2004. – 7 сентября. – 2 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1 736 с.

3. Войтович В.М. Українська міфологія: [енциклопедія] / В.М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Загребельний П.А. Думки наррозхрист / П.А. Загребельний. – К. : Пульсари, 2008. – 250 с.
5. Загребельний П.А. Неложними устами / П.А. Загребельний. – К. : Радянський письменник, 1981. – 479 с.
6. Карпенко Н.А. Структура концепту жінки в художній картині світу П. Загребельного (на матеріалі роману «Роксолана») / Н.А. Карпенко // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди]. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2010. – Вип. 29. – С. 94–100.
7. Кісь О.Р. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О.Р. Кісь // Журнал «І». – № 27. – 2003. – С. 37–58.
8. Космеда Т.А. Ретроспекція, як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка / Т.А. Космеда // Мовознавство. – К. : 2008. – № 6. – С. 28–33.
9. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : [моногр.] / Т.М. Сукаленко. – К. : Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
10. Тарнашинська Л.Б. Таємниця Свразії, або жінка і чоловік з погляду вічності [інтерв'ю з П. Загребельним] / Л.Б. Тарнашинська // Березіль. – 2000. – № 7–8. – С. 165–173.

Карпенко Н. А. Национально-маркированная составляющая концепта *женщина* в «живой» речи П. Загребельного

Аннотация. В статье охарактеризованы семантические компоненты, вербализующие концепт *женщина* и обеспечивающие присутствие в нем оценочной составляющей в «живой» речи П. Загребельного. Внимание акцентировано на национальном компоненте концепта, который содержит исключительно позитивные коннотации, что обусловлено личным отношением писателя к женщинам-украинкам.

Ключевые слова: концепт, национальный компонент, оценочная составляющая, коннотация, «живая» речь.

Karpenko N. National component of concept *woman* in P. Zagrebelyny's «live» speech

Summary. The semantic elements that verbalize the concept *woman* and provide the presence of evaluative component in its structure within P. Zagrebelyny's «live» speech were characterised. The attention is focused on national component of concept that holds exceptionally positive connotations that is contingent on personal attitude of writer towards Ukrainian woman.

Key words: concept, national component, positive connotation, evaluative component, «live» speech.